

Юлія Барабаш

СИСТЕМА ГРОМАДСЬКОГО ХАРЧУВАННЯ В ДОНБАСІ У 1927-1930 РОКАХ

У статті висвітлено стан громадського харчування у Донбасі у 1927-1930 рр. Звернено увагу на розширення мережі закладів громадського харчування; показано пропускну спроможність їдалень, проаналізовано ціни, що встановлювалися у зазначених закладах; з'ясовано якість наданих "обідів", які отримувало населення регіону.

Ключові слова: громадське харчування, їдальня, ціни, якість, пропускну спроможність.

В статье освещено состояние общественного питания в Донбассе в 1927-1930 гг. Обращено внимание на расширение сети заведений общественного питания; показано пропускную способность столовых, проанализированы цены, которые устанавливались в указанных учреждениях; выяснено качество предоставленных "обедов", которые получало население региона.

Ключевые слова: общественное питание, столовая, цены, качество, пропускная способность.

The article highlights the state of catering in the Donbass in 1927-1930. It is paid an attention on the expanding of the catering network; the throughput of dining-rooms is shown; the prices which were established in these institutions are analyzed; it is found the quality of "lunch", which the region's population received.

Keywords: catering, dining room, price, quality and throughput.

Сучасна система громадського харчування у промислових регіонах України віддзеркалює низку проблем матеріального характеру. Радянський досвід розширення мережі їдалень, фабрик-кухонь на державному рівні нині майже нівелюється на промислових підприємствах країни, у тому числі й у Донбасі. Капіталістичні тенденції дедалі більше витісняють державні заклади громадського

харчування, відкриваючи максимальні можливості опанувати вказану сферу приватному власнику. Досвід кінця 1920-х рр. навпаки підкреслює перехід до державного сектору та витіснення приватного капіталу з систем постачання продовольства у місто і максимального охоплення держави, особливо центрів концентрації робітництва, закладами громадського харчування.

Дана тенденція супроводжувалася також низкою ідеологічних аспектів, пов'язаних з необхідністю створити систему "гарячих обідів" на підприємствах за доступну ціну. Не можна сказати, що у 1920-х рр. новому керівництву вдалося максимально досягти вказаної мети, але були закладені основи і їхня робота мала результат у подальшому, який, вважаємо, слід підкреслити у багатьох сучасних напрямках – відродити та відновити тогочасну систему, аби сприяти можливості всього населення, особливо робітничого, мати доступне за цінами та якістю харчування.

У новітній історіографії майже відсутні праці, які б чітко висвітлювали проблему розвитку системи громадського харчування в Донбасі у 1920-х рр. Серед вчених, хто в рамках висвітлення соціального розвитку населення УСРР досліджуваного періоду торкається і питань громадського харчування у гірничопромисловому Донбасі, слід назвати О.Мовчан [14; 15], Т.Оніпко [17], Т.Козацьку [5]. Вивчення радянської історіографії та архівних джерел значно збагачує інформаційний масив даного дослідження, однак звертає нашу увагу на ідеологічні догми у репрезентації даних. Усе ж, на нашу думку, аналізуючи вказані питання, слід звернутися до праць А.Халатова [18], І.Бережного [1], Г.Гетьмана [3], і джерел 1920-х років.

Мета цієї розвідки – висвітлити низку аспектів, що характеризують стан громадського харчування у Донбасі у 1927-1930 рр. Згідно поставленої мети потребують вирішення наступні завдання: звернути увагу на розширення мережі закладів громадського харчування; показати пропускну спроможність їдалень, проаналізувати ціни, що встановлювалися у зазначених закладах; з'ясувати якість наданих "обідів", які отримувало населення регіону.

З приходом більшовицької влади одним із головних завдань було розширення мережі підприємств громадського харчування. У перші роки соціалістичної індустріалізації державні й кооперативні організації вдалися до створення широкої мережі їдалень. У даному напрямку важливу роль зіграла споживча кооперація. Так, у 1925/26 рр. у системі споживчої кооперації України нараховувало-

ся 74 їдальні, у 1926/27 рр. – 102, у 1927/28 рр. – 180. На 1 жовтня 1929 р. кількість підприємств громадського харчування у робітничих кооперативах республіки досягла 1006, а на 1 жовтня 1930 р. – уже 2762, тобто у 2,7 разів більше [3, с. 70]. Наприклад, наприкінці 1928 р. мережа громадських їдалень на Луганщині 26 одиниць та 35 буфетів і охоплювала 10 робітничих центрів округи [2, с. 78]. У цілому за два роки і три місяці першої п'ятирічки кількість підприємств громадського харчування в УСРР збільшилася у понад 10 разів, а у промислових центрах, зокрема і в Донбасі – більш ніж у 20 разів [1, с. 49]. Хоча в регіоні через брак коштів відкривалися переважно невеликі заклади, за винятком Єнакієвого і Горлівки, з пропускною спроможністю 1,5 тис. обідів щодобово [16, с. 325]. За друге півріччя 1928 р. кількість обідів, відпущених луганськими кооперативними їдальнями дорівнювала 1472,6 тис., або 8 тис. обідів у середньому на день [2, с. 78]. У 1930 р. пропускна спроможність їдальні №5 Должанського рабкоопа на добу становила 1600 обідів [13].

Із початком індустріалізації зміни, що почалися у галузі громадського харчування, вплинули і на виникнення нової форми громадського розподілу праці: фабрики-кухні з філіями – доготовочними їдальнями. Галузь громадського харчування у країні розвивалася завдяки поєднанню зусиль відомчих та територіальних організацій. У плані на 1928/29 рр. господарський рік передбачалися такі джерела фінансування будівництва великих фабрик-кухонь та механізованих їдалень [1, с. 48-49]:

Таблиця 1

Місто будівництва	Ціна об'єкта, тис. крб.1	Джерела фінансування у тис. крб.					
		Промислові фонди	Фонд покращення побуту	Кошти з державного бюджету республіки	Банківський кредит	Кошти місцевого бюджету	Власні капіталовнески
Сталіно (Донецьк)	640	200	130	50	140	65	55

Маріуполь	133	-	-	20	45	25	43
Щербинівка	143	75	13	25	20	-	10
Кадіївка	143	143	-	-	-	-	-
Золотошкова	85	45	40	-	-	-	-

Дані таблиці свідчать, що будівництво великих фабрик-кухонь у плані фінансування передбачалося, перш за все, у найбільших місцевостях. Найменше коштів планувалося виділити з місцевого бюджету, а найбільшими джерелами фінансування були промислові фонди.

Організація громадського харчування в промисловому Донбасі набувала з часом дедалі важливішого значення, бо мала конкретне завдання – обслуговувати побутові вимоги робітничого населення. Організацією системи громадського харчування робітників на виробництві займалися робкоопи. Однак, як зазначає О.Мовчан, у 1920-х рр. ця система не набула поширення. Але плюсом було те, що більшість їдалень існувала в Донбасі, де їхніми послугами користувалися робітники [14, с. 51].

Питома вага громадського харчування в загальному обсязі товарообігу робітничих кооперативів України збільшилася з 2,9% у 1924–1925 рр. до 3,6% у 1928–1929 рр. Питома вага громадського харчування робітничих кооперативів Донбасу була дещо менша і становила у вказані роки від 1,8 до 2,2% загального обсягу товарообігу робітничих кооперативів [17].

Сенс громадського харчування у країні у вказаний період полягав у наступному: а) підвищення виробництва праці, б) переоблаштування побуту, в) залучення жінок у виробництво, г) раціоналізація розходів продуктів, д) економічні вигоди порівняно з індивідуальною кухнею [18, с. 33]. Однак, як стверджує Т.Козацька, починаючи здійснювати “комуністичний штурм”, керівники СРСР передбачали замінити дешевим громадським харчуванням індивідуальне домашнє, вивільнивши таким чином жінок для суспільного промислового виробництва. Але охопити всі 100% робітників та членів їхніх родин харчуванням у заводських їдальнях тоталітарній системі не вдалося [5, с. 295].

Період 1920-х рр. гостро позначився коливаннями цінової політики в державі, у тому числі й на “обіди” у їдальнях Донбасу.

Вартість одного обіду у 1927/28 рр. на Луганщині в середньому становила від 25 до 65 коп. [2, с. 78]. Як свідчить місцева преса того часу, у ідальні робкоопу “Український динамітчик”, що на Луганщині, у 1927 р. обід коштував 60 коп., у той час, як у Красному Лучі обіди в приватних ідальнях коштували 50 коп., а якістю вони були не гірші за робкоопівські. Правлінню радили знизити ціни в ідальні, адже дороговизна обідів помітно відбивалася на бюджеті робітників. Підвищувалися ціни (замість зниження) й у буфеті ідальні казарми № 24 в Краснодоні. Ковбаса, наприклад, там була дорожча за ринкові ціни на 10-15 коп. [7].

У 1928 р. на копальні Краснодон, при шахті №2, Товариство громадського харчування відкрило ідальню, усунувши приватника. Але харчування там виявилося занадто дорогим. У 1928 р. для робітників, що отримували 30-35 крб. на місяць, платити за ідальню 22,5 крб. чи 28 крб. було цілком неможливо [12]. По Горлівці ціна на обід у ідальнях закритого типу становила 32 коп., у ідальнях відкритого типу – 40 коп. Але ціни, як свідчать архівні документи, завжди були однаковими, не дивлячись на те, було м’ясо в раціоні чи не було [19, арк. 13]. У 1930 р. в ідальні №5 Должанського робкоопа обід з 2-х блюд коштував 34 коп. Порції м’яса як на перше, так і на друге не відповідали встановленим нормам [13].

Позитивним у зазначений період було те, що в деяких ідальнях (Брянськ, Первомайськ) товариство громадського харчування розпочало відпускати обіди в кредит. Гроші передбачалося отримувати ідальнями з рудоуправлінь та заводууправлінь, які планували здійснювати вирахування із заробітку тих, хто обслуговувався в ідальнях [8]. Загалом, наприкінці 1920-х рр. витрати на обіди в заводських ідальнях для робітників басейну, котрі користувались їхніми послугами, сягали 30% бюджету їхніх родин [15, с. 287].

Безумовно, нестача коштів, слабке фінансування ідалень робкоопами обмежували можливості підвищення якості харчування у всіх закладах громадського харчування. Такий стан справ доволі часто призводив до обурення населення, що у вигляді заміток у пресі відображало свої наболілі буденні проблеми. Наприклад, із заміток робітництва на шпальтах “Луганської правди” дізнаємося, що у 1927 р. в ідальні шахти №3-4 станції Антрацит робітникам подавали “котлети з начинкою з мух”. У зазначений час недоброякісними продуктами, харчуванням та високими цінами славився Луганський нархарч, але адміністрація не виправляла недоліки.

“Замість замовленої яєчні подають якийсь вінегрет з 2-х яєць та 0,5 дюжини помідор. ... Їдальня нархарчу пригосає відвідувачів червами довжиною 5-8 см, подаючи їх (мабуть у якості “приправи”) у супі. На кухні – засилля пацюків. У їдальні ж “Друзі дітей” за 30 коп. подають добру яєчню з ковбасою та шинкою” [10]. Загалом рівень харчування в Нархарчі був низьким. Наприклад, стикнулася з проблемами їдальня копрової бригади на заводі “ОР”: у бригаді працювало 120 робітників, а їдальня вміщувала лише 30 осіб [9].

Згодом Нархарч припинив своє функціонування. Головним недоліком ліквідованого Нархарчу була його відірваність від робітників і відомча структура. У 1928 р. замість Нархарчу було створено Товариство громадського харчування (“ТОП”). Членами ТОП були близькі робітничі організації: міськрада, ЄРБК, окрвиконком, робітнича кооперація та госпоргани. Усі зазначені організації внесли в касу ТОП чималі кошти: ЄРБК – по 15 тис. крб, міськрада – 2 тис. крб. Було вирішено допустити вступ у члени ТОП робітників, для яких встановлювався пай у розмірі 3-х крб. [11].

У 1928 р. сума обігу їдалень та буфетів Луганщини дорівнювала 937 тис. крб. на півріччя, або 156 тис. крб. у середньому на місяць. Але такий об’єм для Луганської округи виявився недостатнім, оскільки кількість робітничого населення була значною. До того ж якість обслуговування робітників не відповідала вимогам споживачів.

Із доповіді правління Луганського ТОП “Про стан і перспективи розвитку громадського харчування в окрузі” на засіданні президії Луганського окрвиконкому від 22 квітня 1928 р. стало відомо, що простежувалося певне зрушення в роботі правління Товариства громадського харчування за останній час, але існували й недоліки в його роботі: був відсутній достатній зв’язок у роботі правління з пайщиками, господарчими, кооперативними й громадськими організаціями округи; якість та калорійність їжі в їдальнях товариства вимагала поліпшення; техніка подачі обідів та санітарний стан їдалень знаходилися на низькому рівні.

У зв’язку з вищезазначеними недоліками, правлінню Товариства запропонували вжити таких заходів: 1) у місячний термін зібрати всі паї товариства, 2) пов’язати свою роботу з пайщиками, господарчими, кооперативними й громадськими організаціями округи, 3) поширити мережу їдалень в окрузі й особливо в гірничих місцях, 4) категорично запропонувати правлінню товариства

домогтися кращого зв'язку у своїй роботі з кооперативними організаціями округи; 5) запропонувати правлінню товариства поліпшити санітарний стан їдалень, особливо в гірничих районах, а справи про невиконання госпорганами постанови уряду про поліпшення санітарного стану їдалень передати до суду з метою притягнення винних до відповідальності; 6) запропонувати правлінню товариства звернути особливу увагу на поліпшення побуту робітників у казармах, їхнього харчування, а також прохати профспілку Нархарча вивчити питання про артільних куховарок на робочих місцях; 7) запропонувати правлінню товариства вжити заходів до поліпшення якості їжі, її здешевлення, збільшення калорійності та раціоналізувати технічну постановку справи подачі обідів [4, арк. 251-252]. Але в подальшому президія окрвиконкому ліквідувала "ТОП" як самостійну організацію і передала справу громадського харчування робітничій кооперації [2, с. 78].

Залишав бажати кращого і стан приміщень їдалень. Виявлялося це і в надзвичайній тісноті в їдальнях через перевантаження. Наприклад, в Алчевську їдальня мала 33 стільця, 18 столів, а відпустили 2000 з лишком обідів. З антисанітарними умовами санітарний нагляд не в змозі був щось зробити. Крім того, їдальні не мали будь-якого обладнання, погребів і т.ін. [19, арк. 5-6]. В їдальні №5 Должанського робкоопа кухня повсякчас була у брудному стані, каstrулі та посуд брудні [13]. Такою була картина майже у всіх закладах громадського харчування з надання послуг робітничому населенню регіону.

З початком 1930-х рр. їдальні, за спогадами тодішніх сучасників, змінили свій вигляд: "... їх стали частіше мити й підмітати. З'явилися навіть квіти і завіси. Не було лишень виделок, ножів, казанів і раціоналізації харчування та лишалася небезпека, що на кухнях знов будуть сушити панчішки та павук заведеться за завісою". Дещо покращилася і якість харчування. Так, на Голубівці функціонувала центральна їдальня, вона була найкращою в регіоні. Годували там так: на сніданок – пшоняна каша, на обід – пшоняний суп, м'ясо з пшоняним гарніром і пшоняною кашею, на вечерю – знов пшоняна каша, м'ясо або риба з пшоном. Наступного дня змінювали лише крупи та ін. На Максиміських шахтах ця різноманітність також була, але проблема полягала у тому, що поки робітники діставалися до їдальні, раціон уже був біднішим (без м'яса), оскільки повноцінний обід годиною раніше діставався

прогульнику та “літуну”. На Голубівці, Максимівці і в Кадіївці по їдальнях давали до супу ложку і до м’яса – теж ложку. Видебок і ножів не було. Гриби і капусту в усіх зазначених їдальнях подавали з піском, через нестачу води [6, с. 4-5].

Отже, 1927-1930 рр. стали трансформаційним етапом між переходом від приватної до державної торгівлі, що суттєво відбилося і на забезпеченні регіону продовольством. У 1928 р. був неврожай, який призвів до продовольчої кризи, що, у свою чергу, вплинуло на рівень забезпеченості закладів громадського харчування основними продуктами. Загальне ускладнення економічної ситуації призвело до зрушень у рівні та складі харчування населення. Через високі ціни на харчі робітники були змушені відмовлятися від м’ясних та молочних продуктів і замінити їх продуктами рослинного походження, що безумовно впливало на якість раціону. Позитивним у діяльності керівних органів у даному напрямку була концентрація зусиль на розширення мережі закладів громадського харчування та поліпшення їхнього санітарного стану, хоча повністю подолати недоліки так і не вдалося. Навіть робітнича кооперація, яка у даний період намагалася максимально налагодити розв’язок системи громадського харчування, не змогла нагодувати усе робітниче населення.

Джерела та література:

1. Бережной И. Г. Развитие общественного питания на Украине / И.Г.Бережной, Л. Г. Голдфарб, В. И. Пшеничный.– К.: Вища школа, 1980.– 213 с.
2. Відчит Луганського Окрвиконкому за 1927 та 1928 роки. До XIII Округового з’їзду рад. – Луганськ, 1929. – 113 с.
3. Гетьман Г.А. Кооперативная торговля: развитие, проблемы, перспективы (на материалах Украинской ССР) / Г. А. Гетьман. – Х.: ХГУ, 1985. – 248 с.
4. Державний архів Луганської області, ф. Р-243, оп. 1, спр. 514.
5. Козацька Т. Громадське харчування робітників промисловості у 1929-1938 роках в Україні / Т. Козацька // Проблеми історії України Факти, судження, пошуки. Міжвід. зб. наук. пр. – К., 2004. – Вип. 11 – 509 с.
6. Ліфшиц Я. Гірницький Донбас (нарис про санітарний побут) / Я. Ліфшиц // Шлях до здоров’я. – 1931. – №15.
7. Луганська правда. – 1927. – 2 серпня.
8. Луганська правда. – 1927. – 13 жовтня.
9. Луганська правда. – 1927. – 18 листопада.

10. Луганська правда. – 1927. – 6 вересня.
11. Луганська правда. – 1928. – 17 січня.
12. Луганська правда. – 1928. – 2 лютого.
13. Луганська правда. – 1930. – 2 квітня.
14. Мовчан О. Товаропостачання й споживання робітників УСРР у 1920-ті рр. / О. Мовчан // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки: Міжвідомчий збірник наукових праць. – К., 2010. – №19. – С. 34-58.
15. Мовчан О.М. Повсякденне життя робітників УСРР. 1920-ті рр. / О.М.Мовчан. – К.: Ін-т історії України НАН України, 2011. – 312 с.
16. Нариси повсякденного життя радянської України в добу непу (1921–1928 рр.): Колективна монографія / Відп. ред. С. В. Кульчицький: В 2 ч.– К.: Ін-т історії України НАН України, 2009. – Ч 1. – 445 с.
17. Оніпко Т.В. Роль закладів громадського харчування споживчої кооперації України у розширенні сфери послуг (1926–1928 рр.) [Електронний ресурс] / Т.В.Оніпко // Українська кооперація – 2011. – № 4. – Режим доступу до журн.: <http://www.ukrcoop-journal.com.ua/num/onipko.htm>
18. Халатов А. За переустройство быта (Сб. статей по вопросам общественного питания) / А. Халатов. – М.: Всенарпит, 1930. – 56 с.
19. Центральний державний архів громадських об'єднань України, ф. 1, оп. 20, спр. 3122.